

ویژگیهای طبیعی؛ اقتصادی
اجتماعی و جغرافیایی منطقه زاگرس مرکزی
(طرح توسعه)
علی حاج یوسفی^۱

مقدمه

منطقه زاگرس مرکزی با وسعتی در حدود ۱۰ میلیون هکتار (۱۰۰ هزار کیلومتر مربع) حد فاصل جغرافیایی $29^{\circ}39'$ تا $34^{\circ}25'$ عرض شمالی و $46^{\circ}50'$ تا $52^{\circ}2'$ طول شرقی واقع شده است. ۲

منطقه زاگرس مرکزی سرزمینی است وسیع و از نظر جغرافیایی و اقلیمی و ساختارهای اکولوژیک بسیار متنوع و گونه‌گون است. این منطقه دارای منابع طبیعی گسترده و متنوعی است و این ویژگی‌های مطلوب طبیعی، یکی از عوامل و شرایط عمده رشد و توسعه آن به شمار می‌آید. وجود زمین‌های حاصلخیز، مراتع و جنگلهای غنی، منابع آب فراوان، ذخائر معدنی و استعدادهای بالقوه واستثنایی توسعه کشاورزی، صنعت و توریسم، زیرساخت‌های اساسی توسعه را پدید آورده است. اما در جریان شکل‌گیری فرایند توسعه در دهه‌های گذشته، بسیاری از نواحی زاگرس مرکزی به رغم استعدادهای و مزیت‌های نسبی منطقه در حاشیه محورهای رشد و توسعه سایر مناطق قرار گرفته‌اند. به علاوه فقدان برنامه‌های راهبردی و ساختاری و عملیاتی مناسب و توانایی سازماندهی نیروها و عوامل تولید و نبود مدیریت کارآمد توسعه و عمران، از منابع و امکانات محلی یا به طور صحیح استفاده نشده و یا از بسیاری نواحی اصلاً استفاده نشده است. ۳

با توجه به محرومیت و توسعه نیافتگی؛ نواحی از منطقه زاگرس مرکزی از ابعاد مختلف درگیر یک رشته از مشکلات و تنگناهای ساختاری است، که شناسایی و حل مشکلات موجود، برنامه‌ریزی‌های مناسب برای توسعه و عمران نواحی، اجرای طرح جامع مطالعات و برنامه‌ریزی توسعه رادر این منطقه بیش از پیش ضروری ساخت.

منطقه زاگرس مرکزی ۱۰۰ هزار کیلومتر مربع وسعت دارد و جمعیتی بالغ بر ۴ میلیون نفر (۱۳۷۴) که ساکن در ۴۰ شهر، ۵۹ بخش، ۲۱۳ دهستان، ۹۳۷۲ ده و ۴۱۲۰ مزرعه هستند را در بر می‌گیرد.

۱- دکترای برنامه ریزی و توسعه دانشیار گروه مددکاری اجتماعی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

۱- ویژگی های طبیعی منطقه

این منطقه پیرامون رشته کوه زاگرس مرکزی از شاهکوه در کردستان جنوبی تا کوه دنا در استان فارس، با شرایط اقلیمی متنوع گسترده است. از ویژگیهای اقلیمی منطقه، قله های برف پوش بادامنه های سردسیری و بیلاقی و مراتع سرسبز جنگلی و غیر جنگلی تا تپه ماهورها و جلگه های پست گرمسیری است. سرچشمه پرآب ترین رودهای کشور در ارتفاعات کوهستانی این منطقه قرار دارد و به همین مناسبت منطقه از نظر منابع آب در شرایط بسیار مطلوبی است. ۲۰ و ۵

نگاهی بر مجموعه ظرفیت های منابع طبیعی منطقه نشان می دهد به رغم برخورداری های نسبی از مواهب طبیعی، شیوه های نامناسب بهره برداری از منابع، آن را با آسیب های جدی روبرو کرده است. به طوری که غلبه کشت کاری دیم و فزونی بهره برداری بیش از ظرفیت مراتع، موجب ضعف بنیانهای اقتصادی در منطقه و پیدایش سیلابهای سهمگین و به بار آمدن خسارت های هنگفت شده است.

علاوه بر امکانات سرشار و بالقوه کشاورزی، کوه های زاگرس مرکزی، سرشار از کانسارهای غیر فلزی صنعتی و مصالح ساختمانی و نفت و گاز است. مختصر اینکه منطقه از لحاظ امکانات بالقوه اقلیمی و طبیعی و ذخائر زیر زمینی بالقوه، شرایط بسیار مطلوبی را برای توسعه پایدار دارد.

۲- ویژگیهای اقتصادی منطقه

مطالعات نشان داد بجز پاره ای از نهادها و بنگاههای جدید صنعتی و بازرگانی منطقه دارای ساخت های اقتصادی سنتی است. و به طور کلی منطقه از محرومیت و ضعف زیر ساخت های فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی رنج می برد.

به طور کلی در ساختار اقتصاد منطقه، کشاورزی (به طور عمده زراعت متکی بر کشت دیم) و دامداری سنتی و عشایری

برجستگی بیشتری نسبت به سایر فعالیت های اقتصادی نشان می دهند. به طور کلی نسبت های ارزش افزوده و سرمایه گذاری و بازدهی تولیدی مالی از توسعه نیافتگی اقتصادی منطقه است. از این رو مهاجرت از برخی مناطق زاگرس مرکزی بسیار شدید است.

۳- ویژگی های اجتماعی منطقه

منطقه زاگرس مرکزی، کانون عمده زیست عشار کشور راست قومهای سرلک و قشقایی، گروه های عمده عشایری منطقه هستند. قوم لر در این میان از کثرت و اعتبار بیشتری برخوردار است. ایل قشقایی بنابر سابقه نژادی و زبانی، ترک زبان هستند. اما طایفه هایی با گویش های دیگر نیز در میان ایل قشقایی دیده می شوند. ۳۰ و ۶

طی سده اخیر و در جریان تحولات اقتصادی - اجتماعی و سیاسی کشور، گرایش بسوی یکجانشینی و زیست روستایی و شهری در میان عشایر منطقه غالب بوده است. از این رو بسیاری از پیوندها و ویژگی های جامعه عشایری (مناسبات، سلسله مراتب و باورها...) در بین عشایر یکجا نشین سست گردیده است. با رشد خدمات آموزشی در دهه اخیر تضادهای فرهنگی و رفتاری بین نسل های مختلف شدت بیشتری گرفته است.

مجموعه کنش و واکنش های تاریخی و فرهنگی بین قومه و ایل های گوناگون روستایی و عشایری، و رشد شهرها، موجب پدید آمدن خرده فرهنگ های بسیار متنوع و پیچیده ای در منطقه گردیده است. همین گوناگونی فرهنگی، از جلوه های بارز و ویژه منطقه از امکانات بالقوه و ارزشمند توسعه گردشگری به شمار می رود.

به طور کلی حدود ۳۸٪ جمعیت عشایر کوچنده کشور متعلق به منطقه زاگرس است. ضریب شهرنشینی منطقه حدود ۴۵٪ (در قیاس با ۵۷٪ کشور) و ۵۵ درصد بقیه روستا نشین هستند.

مجاور منطقه و سرانجام صادرات حساب شده آب به خارج از چشم انداز روشنی در فرآیند توسعه پایدار برخوردار است.

تنگناهای اصلی توسعه منطقه

منطقه زاگرس مرکزی به رغم امکانات بالقوه گسترده برای توسعه به علت محرومیت و عقب ماندگی از مشکلات و تنگناهای ساختاری در جریان توسعه رنج می‌برد.

عمده‌ترین تنگناهای طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی منطقه به ترتیب زیر قابل اشاره است:

الف- از نظر طبیعی

کوهستانی بودن منطقه هم سبب محدودیت توسعه کشاورزی است و هم امکانات و منابع مطلوبی برای توسعه جهانگردی و کشاورزی مناطق کوهستانی است.

بعلاوه بعثت محرومیت، فقر و ناآگاهی و ضعف نهادها و سازو کارای قانونی و نظارتی، بعثت استفاده بی‌رویه از جنگلها و مراتع، سرعت این منابع ارزشمند طبیعی در حال تخریب شدیدی است.

بعثت عدم مدیریت بهینه و کارآمد و ضعف شدید شبکه‌های آبیاری میزان قابل توجهی از آبهای منطقه که در آینده ارزشی بیشتر از طلای سیاه (نفت) خواهد داشت هدر می‌رود.

ب- از نظر اجتماعی

وجود ساختارهای گوناگون عشایری و وجود راورها و رفتارهای فرهنگی قبیله‌ای مانع انسجام و یکپارچگی اجتماعی در جریان توسعه است.

تضادهای فرهنگی ناشی از شرایط جدید زندگی، بویژه در شهرها و تغییرات سریع فکری و رفتاری در اقشار مختلف بویژه در زنان و جوانان با نسلهای دیگر چالشهای بزرگی را در مقابل توسعه پدید آورده است. ۹.

نا هماهنگی بین امکانات آموزشی و نیازهای جامعه از یکسو، و فقدان امکانات اشتغال مناسب در منطقه برای جوانان، کمی

۳- امکانات و مزیت‌های نسبی منطقه

بررسیها نشان می‌دهد که منطقه از ظرفیت‌ها و توانمندیهای سرشار بالقوه‌ای بویژه در زمینه منابع طبیعی برخوردار است. در واقع محرومیت منطقه ناشی از عدم تعادل بین ظرفیت محیط و منابع طبیعی و فقدان و یا کمبود عوامل اصلی توسعه مانند زیربنای فیزیکی و اقتصادی و اجتماعی و نیروی انسانی متخصص و ماهر و کارآفرینان محلی است. ۷.

به طور کلی منطقه زاگرس مرکزی دومین کانون باران زای کشور پس از استانهای ساحلی دریای خزر است. بخش عمده‌ای از آب زلال و پاک منطقه بدلیل ضعف زیرساخت‌ها و نهادهای تولیدی و اقتصادی هدر می‌رود.

منطقه از موقعیت ویژه‌ای برخوردار است. همین تنوع آب و هوایی، منطقه را سرشار از مناظر و پدیده‌های بدیع طبیعی کرده و بهترین شرایط را برای توسعه صنعت گردشگری فراهم کرده است.

منطقه از نظر قابلیت اراضی در موقعیت مطلوبی قرار دارد. نزدیک به ۶۷٪ منطقه را جنگلها و مراتع با پوشش گیاهی متنوع پوشانده است. ۱.

شرایط زیست-محیطی منطقه استثنائی است. منطقه با داشتن آب و هوایی متنوع و گوناگونی اقلیم و پوشش گیاهی، جنگلها و مراتع، تالابها و آبگیرها، یکی از جایگاههای زیست جانوران و گیاهان کمیاب و گاه منحصر بفرد کشور به شمار می‌رود.

منطقه زاگرس مرکزی یکی از مراکز عمده تولید انرژی کشور است. بویژه در مورد انرژی برق-آبی. میدانهای نفتی در نواحی جنوب و جنوب غربی منطقه دارای عملکردی مالی هستند. منطقه همچنین می‌تواند به عنوان منبع عمده مخزن آب کشور قلمداد گردد. ۸ از این دو منطقه از نظر دسترسی به انواع انرژی و توسعه منابع آب و بهره‌برداری از آن در عرصه توسعه کشاورزی، صنعتی و انتقال مطلوب آب به سایر نواحی کم آب

اصل عدم دخالت دولت به کارهای توسعه‌ای. وظیفه دولت بسترسازی، تشویق، حمایت و تخصیص منابع ملی و در دسترس قرار دادن آن

اصل رعایت اصول آمایش سرزمین در طراحی برنامه‌ها و طرحهای توسعه

برنامه‌ریزی راهبردی، ساختاری و عملیاتی (فاز صفر)

برای توسعه و عمران منطقه

بر اساس اصول یاد شده و سایر میانی فکری و فنی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای و با استفاده از نتایج مطالعات مرحله شناخت در سه سطح برنامه‌ریزی توسعه انجام گرفت:

سطح راهبردی (بلند مدت) Strategic Planning

سطح ساختاری (میان مدت) Structural Planning

سطح عملیاتی (کوتاه مدت) Actiones Plans

در برنامه‌ریزی راهبردی بمنظور تدوین استراتژی‌های کلان توسعه منطقه‌ای از ابعاد انسجام یافته طبیعی؛ اقتصادی اجتماعی، فرهنگی و زیست- محیطی و آمایشی توسعه در قرآیند برنامه‌ریزی در مراحل مختلف سنجش و داوری خواهند شد. و مقروضات نهایی؛ شامل شالوده برنامه‌ریزی توسعه را تشکیل داده است.

مفروضات اولیه توسعه

۱- منطقه بنا بر علل مختلف در جریان توسعه کشور قرار نگرفته و از این رو ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی منطقه نسبت به مراکز توسعه اقتصادی و صنعتی کشور حاشیه‌ای است بنابراین استراتژی کلان توسعه بر دگرگونی و نوسازی ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سازگار با جریان توسعه و نوسازی مدرن و درون‌زا و نهادینه قرار دارد. ۱۰ و ۹

با توجه به ویژگی‌های تاریخی و فرهنگی منطقه، فرایند دگرگونی ساختارهای اقتصادی و اجتماعی بر توسعه آموزش و

درآمد و محرومیت‌های اجتماعی و فرهنگی سبب مهاجرت‌های شدید جوانان به مناطق توسعه یافته‌تر کشور بویژه پایتخت می‌گردد.

از نظر توسعه اجتماعی و رفاهی منطقه بعلت ضعف زیرساخت‌های خدمات اجتماعی و رفاهی باتوجه به شاخصهای ملی (کشوری) در سطح نازل‌تری از متوسط کشور قرار گرفته است.

وابستگی‌های قومی و قبیله‌ای و ساختار اجتماعی عشایری و در نتیجه باورها و نگرشهای فرهنگی و سستی در منطقه از چالشهای اجتماعی توسعه می‌باشد.

پ- از نظر اقتصادی

توسعه نیافتگی اقتصادی و ضعف شدید زیرساخت‌های فیزیکی و زیربنایی مانند شبکه راهها و ترابری، تاسیسات اقتصادی و از همه مهمتر فرهنگ توسعه صنعتی و شهرهای مناسب از جمله مشکلات اصلی و اقتصادی منطقه است. بعلاوه کمبود سرمایه و امکانات سرمایه‌گذاری محلی و ضعف شدید بنگاهها و نهادهای اقتصادی و بازرگانی و فقدان کارآفرینان محلی در عرصه اقتصاد جدید، چه در کشاورزی و چه در صنعت و بازرگانی تنگناهای ساختاری در امر توسعه اقتصادی پدید آورده است.

ت- از نظر زیست - محیطی

از نظر زیست-محیطی برداشت‌های بی‌رویه از جنگل و مرتع و پوشش گیاهی و استفاده غیر عملی از مواد شیمیایی در کشاورزی و عدم توجه به محیط زیست طبیعی و انسانی و بعلاوه آلودگی‌های آب و خاک سبب بهم خوردگی تعادل‌های زیستی مانند سایر مناطق شده است.

اصل توجه به توسعه انسانی و اجتماعی قبل از توسعه اقتصادی اصل توجه به مدیریت توسعه و نهادسازی برای توسعه با مشارکت فعالانه مردم محلی

تامین کرد. بعلاوه با توسعه مدیریت و شبکه آبیاری می‌توان از اراضی قابل کشت منطقه حداکثر استفاده بهینه را کرد.

۴- با توجه به استعداد منطقه از نظر کانی‌ها، با توجه باینکه زمینه بهره‌برداری بهینه از ظرفیت‌های معدنی، با استفاده از منابع و امکانات بخش غیر دولتی فراهم است. راهبرد اصلی در این زمینه نقش دولت در شناسایی دقیق از ظرفیت‌های معدنی و زمینه‌سازی برای جذب سرمایه‌گذاری و احداث صنایع معدنی و فن آوری و صادرات بخارج از کشور است که در این زمینه از سرمایه‌های خارجی و فناوری پیشرفته برای توسعه صنایع استخراج می‌توان سود جست.

۵- اقلیم متنوع، مناطق سرسبز و کوهستانی و فرهنگ گوناگون، منطقه را به یکی از کانونهای مستعد توریستی کشور تبدیل کرده است با سرمایه‌گذاری در زمینه ایجاد و توسعه صنعت جهانگردی (تسهیلات پذیرایی، فرهنگی و هنری مستعد و مطالعه شده) و همچنین انجام اقدام‌های اساسی برای شناسایی جاذبه‌های توریستی می‌توان منطقه را به یکی از قطب‌های عمده گردشگری و ورزشهای زمستانی و مانند اینها تبدیل کرد. پیداست توسعه این صنعت می‌تواند بخش قابل توجهی از منابع مالی مورد نیاز برای توسعه منطقه را فراهم کند.

۶- ایجاد محورهای ارتباطی جاده‌ای و راه‌آهن و هوایی در منطقه بویژه در زمینه جاده‌ای و راه آهن در شبکه‌های شرقی - غربی و پیوند قطب‌های صنعتی پیرامون با منطقه و مراکز استانها و شهرها با یکدیگر، از زیربنای لازم توسعه منطقه به شمار می‌رود.

۷- مطالعات طرح جامع ویژگی‌های شهرهای منطقه را با کارکردهای اقتصادی در چهارچوب طرح آمایش سرزمین منطقه تعیین کرده است. شهرهای دارای ویژگی‌های بارز و نقش محوری و برتر می‌باید کانونهای استقرار مجتمع‌های صنعتی و خدماتی منطقه‌ای قرار بگیرند.

پرورش و خدمات اجتماعی و فرهنگی مناسب در جهت توسعه منابع انسانی متکی است.

۲- به دلیل محرومیت و حاشیه‌ای بودن، منطقه فاقد بنیادهای توانمند درونی است. از این رو منابع محلی به تنهایی قادر به تامین هزینه‌ها و سرمایه‌گذاری لازم برای طرحهای توسعه منطقه نیست. به ویژه تامین سرمایه‌گذاری در زمینه صنایع و خدمات زیربنایی با فناوری پیشرفته از توان محلی خارج است. بنابراین راهبردها و گزینه‌های پیش‌رو، بهره‌گیری مناسب از تشکیل سرمایه و منابع ملی و جذب سرمایه‌ها خواهد بود در این زمینه نهادها و سازمانهای اقتصادی و صنعتی کشور و بنگاههای اقتصادی قابل قبول بین‌المللی و خارجی می‌توانند مشارکت در امر سرمایه‌گذاری بویژه در احداث زیرساخت‌های فیزیکی و اقتصادی و بنگاههای تولیدی (صنعتی و کشاورزی) را پدید آورند.

۳- منطقه زاگرس مرکزی از نظر منابع آب، از مزیت خوبی برخوردار است که بخش عمده‌ای از آن از دسترس و استفاده درست خارج می‌شود.

بعلاوه اینکه بدلیل عدم ایجاد تاسیسات لازم هر ساله خسارت سنگینی از طریق وقوع سیلابها به منطقه و استانهای همجوار وارد می‌شود. مطالعات نشان می‌دهد راهبرد اصلی باید در جهت برقراری مدیریت منابع آب، شبکه‌ها و محل‌های ساخت سدهای مخزنی را در منطقه شناسایی و فنی کرد و با ارزیابی درست؛ مکانهای بهینه را پیدا کرد و با ساختن سدها و مخزنها و ایجاد انرژی برق-آبی و شبکه‌های مناسب آب‌رسانی در جهت انتقال آب و برق به سایر مناطق کشور و احیاناً صدور آب بخارج از کشور برآمد. پیداست از محل ارزش افزوده، حاصل از صادرات آب بلااستفاده در داخل کشور می‌توان منابع لازم برای سرمایه‌گذاری و اجرای طرحهای توسعه زیربنایی

برنامه کلی توسعه منطقه، سازمانهای اجرایی مرتبط در چهارچوب برنامه‌های تهیه شده اقدامهای اساسی را در جهت اجرای برنامه‌ها و طرحها آغاز میکنند.

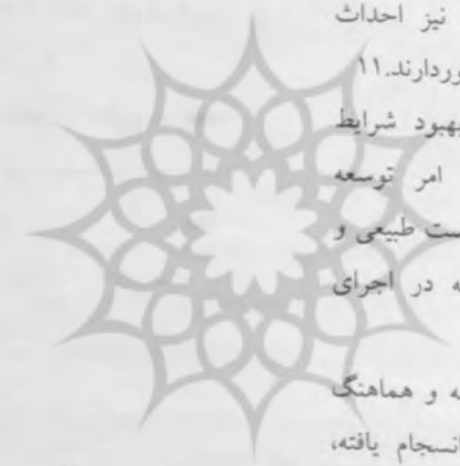
۸- در زمینه صنایع، در چهارچوب ضوابط تعیین شده آمایش منطقه، اولویت با صنایع تبدیلی بویژه صنایع مرتبط با بخش‌های کشاورزی و معدن است. در این خصوص با توجه به اولویت اشتغال، صنایع کاربر و متکی به نیروی کار محلی ارجحیت دارد. ۷ و ۱۰

۹- بخش کشاورزی با زیربخش‌های متنوع آن، همچنان کانون فعالیت‌های اقتصادی منطقه به شمار میرود. در این زمینه توسعه زمینهای زیر کشت آبی و ایجاد امکانات آموزشی و فناوری مناسب بمنظور افزایش بازده محصول در هکتار و مکانیزاسیون زمین‌های کشاورزی و همچنین توسعه مزرعه‌داری جدید با جذب سرمایه‌های محلی و خارج از منطقه از طریق ایجاد شرکت‌های بزرگ تعاونی و اراضی زراعی و نیز احداث دامداریهای مدرن صنعتی از اولویت راهبردی برخوردارند. ۱۱

۱۰- بمنظور حفاظت محیط زیست منطقه و بهبود شرایط زیست-محیطی در شهرها و روستاها و در امر توسعه بخش‌های تولیدی، ضوابط و معیارهای محیط زیست طبیعی و انسانی بعنوان یک راهبرد اصلی آمایش منطقه در اجرای برنامه‌های توسعه بکار گرفته شود.

۱۱- بمنظور افزایش کارایی مدیریت توسعه منطقه و هماهنگی کردن فعالیت‌های عمرانی در قالب مدیریت انسجام یافته، سازمان توسعه منطقه بصورت یک دستگاه کلان و مرکزی برنامه‌ریزی، هماهنگی، نظارت و تجهیز منابع و غیره پیشنهاد می‌گردد تا با استفاده از بهترین نیروهای انسانی متخصص و امکانات اجرایی منطقه با بهره‌وری بالا بتواند مدیریت کلان توسعه منطقه را ساماندهی کند.

و سرانجام در قالب برنامه‌ریزی میان مدت طرحهای بارز تجهیز منابع، مدیریت توسعه، آمایش منطقه و طرحهای اصلی و اولویت دار کشاورزی، صنعتی، خدمات اجتماعی و زیربنایی در حد فاز صفر تهیه و تدوین شد. بدیهی است بعد از تصویب

موسسه پژوهش‌های علمی و مطالعات فرهنگی
مركز تخصصی علوم انسانی

منابع:

- ۹- گزارش نهایی بخش جمعیت و جوامع (جمعیت و منابع انسانی، جوامع شهری، روستایی و عشایری)
۱۰- گزارش نهایی تلفیق مطالعات (آمایش منطقه)
۱۱- گزارش نهایی نظام مدیریت توسعه منطقه

- ۱- طرح جامع مطالعات و برنامه‌ریزی رشد و توسعه منطقه زاگرس مرکزی، شرکت خدمات مهندسی جهاد اردیبهشت ماه ۱۳۷۳
۲- گزارش عملکرد مدیریت طرح مابع مطالعات و برنامه‌ریزی رشد و توسعه منطقه زاگرس مرکزی شرکت خدمات مهندسی جهاد خرداد ماه ۱۳۷۵
۳- گزارش‌های نهایی مطالعات و برنامه‌ریزی طرح جامع منطقه زاگرس مرکزی شرکت خدمات مهندسی جهاد ۷۶-۱۳۷۵
۴- گزارش نهایی منابع طبیعی (منابع آب، خاک، جنگل و مرتع، زمین و معدن شناسی)
۵- گزارش نهایی بخش کشاورزی (زراعت، باغداری، شیلات، طیورداري، دامداری و...)
۶- گزارش نهایی بخش صنایع (صنایع سنتی و صنایع جدید).
۷- گزارش نهایی بخش خدمات اجتماعی (بهداشت، آموزش، بهزیستی، فرهنگ و هنر...)
۸- گزارش نهایی بخش زیربنایی (ارتباطات، مخابرات، تاسیسات فیزیکی...)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی